

УДК 37.013.42:808.5

ЛІЛІЯ ЛИТОВЧЕНКО

(Полтава)

СПЕЦИФІКА ОРАТОРСЬКОЇ МАЙСТЕРНОСТІ В СОЦІАЛЬНО- ПЕДАГОГІЧНІЙ РОБОТІ

Обґрунтовано положення про доцільність і необхідність формування ораторської майстерності у фахівців із соціально-педагогічної роботи. Проаналізовано функціональне поле діяльності соціального педагога, його професійні характеристики.

Ключові слова: ораторська майстерність, соціальний педагог, соціально-педагогічна робота, особистісні якості.

В останнє десятиріччя ХХ ст. в Україні від педагогіки відмежувалася нова її галузь – соціальна педагогіка. Це зумовило осмислення її змісту, окреслення напрямів роботи, визначення спеціальних методів і прийомів. Нині, майже через 20 років, наша країна має цілком сформовану систему підготовки кадрів для соціально-педагогічної роботи, а саме: на психологічних, психолого-педагогічних, соціологічних факультетах вишів України здійснюється навчання за спеціальностями „Соціальна робота”, „Соціальна педагогіка”; водночас науково-дослідницькі інститути здійснюють пошук шляхів удосконалення цільового, мотиваційного, змістового, операційного компонентів структури діяльності соціального педагога. Однак до цього часу немає уніфікованого підходу до укладання освітньо-кваліфікаційної характеристики та освітньо-кваліфікаційної програми підготовки соціального педагога, до цього часу не визначено єдиних вимог до його професійної майстерності.

З огляду на обрану нами проблематику, можемо припустити, що в системі вмінь фахівця із соціально-педагогічної роботи, узагалі педагога будь-якої спеціалізації, не вистачає ораторських умінь. Обґрунтування цього припущення є метою нашого дослідження (об'єктом дослідження є соціально-педагогічна робота в її функціональному вимірі, предметом – чинники професійної майстерності соціального педагога).

Доведення згаданого вище положення ми почнемо з того, що всі форми соціально-педагогічної роботи, усі методи і прийоми, за допомогою яких реалізується стратегія соціального захисту, можуть бути розглянуті, проаналізовані й оцінені крізь призму ораторської майстерності.

В останні десятиліття розуміння педагогіки як галузі знань, як науки та навчальної дисципліни дещо змінилося. Якщо ХХ ст. логічним висновком до всього попереднього навчально-виховного досвіду пропонувало ідею всебічного розвитку гармонійної особистості, то на початку ХХІ ст. здебільшого наголошують на створенні гармонійного виховного поля, у якому дитина могла б усебічно розвиватися.

Демократичні тенденції в розвитку українського суспільства зумовили також зміну акцентів у педагогічному процесі – з авторитарного спілкування на демократичне, з безсуб'єктного на особистісно-орієнтоване, з монологічного на діалогічне, загалом – з педагогічного впливу на педагогічну взаємодію.

На необхідності ефективного, інтенсивного підвищення мовної ерудити суспільства, зокрема працівників у галузі освіти наголошують учені-методологи, методисти з проблем риторики, еристики, теорії аргументації. За їх переконанням, той у полеміці, дискусії, науковому спорі перемагає, хто не лише добре знає загальний настрій, інтереси групи, яка представляє в цілому громадську думку, а й завойовує повагу, довіру, співчуття чесним, продуманим умілим переконанням, викладом своєї позиції, яка повинна бути спрямована на інтереси суспільства суверенної держави.

У сучасній соціокультурній ситуації з-поміж форм спілкування авангардні позиції посідає демократичний діалог – досить складний соціальний феномен, який, будучи інтердисциплінарним, вимагає комплексного, системного вивчення, різних наук – логіки, філософії, мовознавства, психології, етики, педагогіки. У навчальному плані підготовки студентів педагогічних спеціальностей (кваліфікаційні рівні „бакалавр” і „спеціаліст”) важко знайти таку іншу дисципліну, яка б надавала більших можливостей до вивчення науки за системним підходом, ніж риторика – наука про ораторське мистецтво. Дійсно, сучасне бачення риторики вимагає комплексного її сприйняття, оскільки її місце знаходиться на стикові, перетині (причому багаторівневого) ряду наук (етики, філософії, логіки, еристики, психології, лінгвістики, сценічної майстерності). Інакше кажучи, риторика начебто вбирає в себе з інших наук такі змістові компоненти, які системно визначають її як науку про закони ефективної мисленнево-мовленневої переконувальної діяльності. Причому кожний компонент перетинається і взаємодіє з іншими, унаслідок чого наповнюється якісно новим, перетвореним змістом [6, с. 64–65].

Поширення демократичних тенденцій в українському суспільстві та популяризація демократичного діалогу (полілогу) сприяє тому, що педагог, зокрема соціальний педагог, корекційний педагог, педагог-реабілітолог, психолог, мусить глибоко вивчати, аналізувати такі аспекти діалогу: логічний (суттєва форма мислення), соціальний і соціологічний (між різними соціальними групами), лінгвістичний (роль слова в діалогічному спілкуванні, сутність словесної творчості, структура, функції мови), психологічний (аналіз душевного стану співрозмовників), історичний (осмислення багатих за змістом, яскравих за формою взірців), аксіологічний (розкриття його ціннісного значення й сенсу), педагогічний (навчання творчого діалогу, формування

почуття поваги до співрозмовника), політологічний (ідейно-політичний аспект діалогу, застосування, з'ясування ідейно-політичних моментів у різних формах діалогу).

Педагог також повинен усвідомлювати, що провідна роль в організації діалогу належить саме йому, адже така форма спілкування дає змогу висловитися, викласти свою думку, іншими словами – оптимізувати взаємодію, тобто створити перспективи для подальшого спілкування. Технологія організації діалогу передбачає уявлення комунікативної ситуації („Де відбувається діалог?“, „Хто партнер у діалозі?“, „Яка мета діалогу?“). Не важко помітити, що така схема точно відображує стратегічний рівень розпізнавання жанрів у риторичі. На цьому рівні жанр промови визначається за допомогою таких запитань: „Хто?“, „Про що?“, „Кому?“, „Коли?“ і „Як?“. Цей аспект риторичі важливо враховувати при підготовці будь-якої бесіди, лекції, тренінгу з тематичного арсеналу педагога, адже головний постулат давньої науки про ораторське мистецтво полягає в тому, що тип промови має відповідати типові ситуації. Кожна ситуація, до якої потрапляє педагог, пропонує свій власний зміст промови на рівні вербальних, невербальних компонентів, що також є ознакою диференціації жанрів.

Поняття жанру, на наш погляд, є стрижневим, системотвірним у сучасній риторичі, оскільки зумовлює і визначає зміст і методичку підготовки будь-якої промови. І ораторська майстерність у сучасному розумінні певною мірою визначається вмінням оратора орієнтуватися в жанрових різновидах і відповідно до них будувати проект власного виступу. У свою чергу, поліфункціональний характер педагогічної діяльності підводить сучасного педагога до необхідності формувати й розвивати ораторські вміння.

Наступним кроком у нашому доведенні був аналіз нормативних і навчальних документів, які регламентують процес навчання бакалаврів і магістрів із соціальної педагогіки на психолого-педагогічному факультеті.

У першу чергу, ми здійснили зіставлення посад, на яких може працювати цей фахівець у межах посадових функцій. На цьому етапі було проаналізовано освітньо-кваліфікаційні характеристики та освітньо-кваліфікаційні програми з підготовки бакалаврів і магістрів соціальної педагогіки. У зазначених документах представлені функції соціального педагога, реалізація більшості з яких неможлива без сформованості ораторських умінь. Наприклад, комунікативна, інформаційно-пропагандистська, адміністративно-управлінська, організаційна, дозвіллево-виховна, профілактична функції вимагають від соціального педагога умінь переконувати, обстоювати свою думку через логічний доказ, при цьому бути інтонаційно коректним, лексично і стилістично точним. Такий комплекс умінь, безсумнівно, формується лише в межах ораторської підготовки.

Як бачимо, при підготовці соціального педагога необхідно орієнтуватися не лише на його знання з риторичі, а й на уміння використати їх у практичній роботі в різних сферах діяльності: 1) професійно-педагогічній; 2) навчально-пізнавальній; 3) громадсько-політичній; 4) культурно-естетичній.

Соціальні педагоги різних освітньо-кваліфікаційних рівнів на зазначених посадах реалізують такі напрями роботи: індивідуальна соціальна робота (управління поведінкою індивіда); групова соціальна робота (управління поведінкою соціальної групи); мікросоціальна робота (практична соціальна

робота безпосередньо з індивідами і соціальними групами, у якій, крім маніпуляції, застосовується мімікрія – уподібнення об'єктові впливу в тому аспекті, який є звичним і подобається об'єкту впливу); макросоціальна робота (формування територіальних співтовариств і соціальних груп, виходячи з інтересів і можливостей населення; тут, крім маніпуляції, застосовуються організаційні методи); подолання конфліктів між індивідами, між соціальними групами, між індивідом і соціальними групами з використанням спеціальних маніпулятивних методик; формування особистості і поведінки спеціаліста із соціальної роботи [4, с. 20].

Навіть побіжний огляд потенційних посад бакалавра і магістра із соціальної педагогіки та напрямів роботи, за якими вони можуть працювати, дозволяє зробити висновок: соціально-педагогічна робота не лише є засобом реалізації соціальної політики, а значною мірою орієнтована на зворотний зв'язок, а отже, і на взаємний вплив, у процесі якого здійснюється розвиток суб'єктів взаємодії: дорослого і дитини, педагога і вихованця, консультанта і клієнтів. Тому, аналізуючи можливості реалізації професійних умінь і навичок майбутніх фахівців із соціальної педагогіки, доцільно говорити про педагогічну взаємодію. Зрештою, у будь-якому співтоваристві індивіди взаємодіють один із одним, здійснюючи численну кількість актів соціальної взаємодії, під якими розуміють обмін діями та інформацією, попарну взаємодію [4, с. 5].

На наш погляд, будь-яка соціальна взаємодія, тим більше педагогічна, потребує знання законів організації й управління мисленнево-мовленневою діяльністю – законів риторики. Їх, згідно з класичним каноном, налічується сім:

Перший закон (концептуальний) підтверджує необхідність формування й розвитку в людини вміння всебічно аналізувати предмет дослідження і вибудовувати систему знань про нього (задум і концепцію).

Другий закон (закон моделювання аудиторії) визначає пріоритети формування й розвитку в людини вміння системно вивчати три групи ознак, що визначають „портрет” будь-якої аудиторії: соціально-демографічні; соціально-психологічні; індивідуально-особистісні.

Третій закон (стратегічний) обстоює значущість формування й розвитку в людини вміння розробляти програму діяльності на основі створеної концепції з урахуванням психологічного „портрета” аудиторії: визначення цільової установки діяльності („Навіщо?”); виявлення й розв'язання суперечностей у досліджуваних проблемах; формулювання тези (головної думки, власної позиції).

Четвертий закон (тактичний) інтерпретує першочерговість формування й розвитку в людини вміння оперативно працювати з фактами та аргументами, а також активізувати мисленневу діяльність співрозмовника (аудиторії), тобто створювати атмосферу інтелектуальної й емоційної співтворчості з метою переконання.

П'ятий закон (мовленневий) пояснює необхідність формування й розвитку в людини вміння володіти ефективним мовленням (надавати своїй думці в дієву словесну форму).

Шостий закон (закон ефективної комунікації) визначає формування й розвиток у людині вміння встановлювати, зберігати й закріплювати контакт

з аудиторією як необхідну умову успішної реалізації продукту мисленнєво-мовленнєвої діяльності.

Сьомий закон (системно-аналітичний) підтверджує значення формування й розвитку в людини вміння рефлексувати (виявляти й аналізувати власні відчуття з метою навчитися робити висновки з допущених помилок і нарощувати цінний життєвий досвід) і оцінювати діяльність інших, тобто визначатися, як допомогти іншій людині більш ефективно здійснювати власну риторичну діяльність, а також як навчитися вбирати в себе цінний досвід співрозмовника [6, с. 62–64].

Відомо, що організаційна та управлінська функції соціального педагога разом із захисною становлять основу функціонального поля соціально-педагогічної діяльності. Тому розглянуті закони є своєрідним керівництвом до розвитку професійних умінь і навичок соціального педагога.

Зазначимо, що педагогічна взаємодія між соціальним педагогом і споживачем його професійних послуг передбачає як взаємодію „дуетом“, так і публічне спілкування з аудиторією (індивідуальний, груповий, мікросоціальний і макросоціальний напрями соціально-педагогічної роботи). І в тому, і в іншому випадку головною метою, до якої зводяться всі мікроцілі, є „змінити світ“ або ж, використовуючи психолого-педагогічну термінологію, змінити установки, ставлення, думки, почуття, дії вихованців, тобто впливати на всі сторони психіки і поведінки школярів (імовірно, і будь-яких інших соціально-демографічних верств населення. – Л. Л.) [5, с. 172]. Досягти такої мети, з нашої точки зору, можна лише шляхом переконання. Цей спосіб давно вже визнано як основний у системі комунікативного впливу. І хоча психологічні механізми переконання неоднакові, у кожному випадку їх застосування здійснюється вплив за допомогою слова. Оскільки риторику інколи визначають саме як науку про способи переконання, дозволимо собі стверджувати, що педагог, у тому числі і соціальний, – це завжди оратор. Поняття „оратор“, до речі, має декілька тлумачень, згідно з якими це не тільки особа, яка професійно займається мистецтвом красномовства чи має дар виголошувати промови, а й будь-яка людина взагалі, яка публічно виголошує промову [1, с. 233].

Закономірним у контексті наших міркувань є взаємозв'язок між ораторською і педагогічною майстерністю, їх взаємообумовленість і навіть взаємовключення. Так, комплекс властивостей особистості, що забезпечують високий рівень самоорганізації професійної педагогічної діяльності, передбачає водночас і високу культуру мовлення, і його художню виразність, і стилістичну точність, а також аргументованість і переконливість, оскільки йдеться про високоорганізовану професійну діяльність. І навпаки, якщо вважати похідним поняття ораторської майстерності, легко встановити і зворотний зв'язок. Дійсно, якщо людина будь-якого фаху має високий загальнокультурний рівень розвитку, якщо її мовлення стилістично точне і граматично довершене, а ідеї переконливо підтверджені аргументами і фактами, то у спілкуванні вона обов'язково відтворюватиме виховну функцію (функцію впливу). Відтак, людина свідомо чи не свідомо здійснює педагогічну діяльність, оптимізуючи взаємодію між учасниками спілкування.

Спробуємо конкретизувати поняття оптимізації, спираючись на багаторазове „оптимізм“, що подане в риторичному словникові Зоряною Куньч

[3, с. 177]. У словнику зазначається, що оптимізацією можна вважати досягнення такого емоційно-психологічного стану, що спричинює виникнення почуття впевненості в позитивному розвитку подій, переконання в можливості утвердження ідеалів добра, справедливості, прогресу, кращого майбутнього тощо. У виховному аспекті це дії педагога, що навіюють упевненість у перемозі прогресу над реакцією, добра над злом, це вміння надихати, вести за собою.

На нашу думку, такий підхід можна екстраполювати й на площину соціальної педагогіки. Адже соціальний педагог покликаний працювати з так званими соціальними хворобами: девіантною (адиктивною, делінквентною) поведінкою: відчуженістю через сімейне неблагополуччя або порушення психофізичного стану, маргінальним менталітетом, асоціальністю тощо. Усі категорії осіб, що перебувають у стані соціальної неспроможності, якраз і потребують формування, хоча б на рівні свідомості, оптимістичних перспектив, згідно з якими можна було б не тільки мріяти про краще майбутнє, але й звернути свій подальший життєвий шлях.

З'ясування спільності між педагогічною й ораторською майстерністю привело нас до аналізу поняття „професійно-етична культура соціального педагога”. Поняття культури можна тлумачити дуже широко. На побутовому рівні – це зразок, на який мають орієнтуватися люди. Культура отожднюється з освіченістю, інтелігентністю як певною якістю людини. Складовою професійної культури, на думку А.І. Капської, є етична культура, у якій проявляються моральні вимоги до спеціаліста на рівні аксіологічного, технологічного, творчого й особистісного компонентів.

У зв'язку з цим можна визначити ще один об'єднувальний момент у професійній майстерності соціального педагога й оратора – етичний компонент. Оскільки основний зміст соціальної роботи має яскраво виражений ціннісно-гуманістичний характер, що визначає сутність і мету соціальної роботи, то соціальний педагог (працівник) виступає носієм, творцем і розповсюджувачем гуманістичних цінностей. Він робить свій унесок у розвиток культури суспільства [7, с. 46–48]. До того ж соціальному педагогові постійно доводиться розв'язувати етичні проблеми – по суті це конфлікти між етичними знаннями суб'єктів взаємодії та етичними цінностями суспільства.

На основі всього викладеного вище можемо припустити, що триада „думка – слово – дія” є водночас і передумовою, і результатом соціально-педагогічної діяльності, що, безумовно, поєднує їх із діяльністю оратора.

Продовжимо аргументувати доцільність формування ораторської майстерності у фахівців із соціальної педагогіки, звертаючись до категорійного апарату соціальної педагогіки, що визначає коло її науково-дослідницьких проблем. Так, основною категорією соціально-педагогічної науки є „соціалізація”. Для соціальної роботи як системи професійної діяльності соціалізація особистості виступає надзавданням. Наразі соціалізація тлумачиться як двосторонній взаємообумовлений процес взаємодії людини й соціального середовища. Вимоги до організації педагогічної взаємодії між соціальним педагогом і вихованцем, працівником соціальної сфери та клієнтом, які висуває риторика, висвітлено нами вище.

Наступна категорія, що розглядається в соціальній педагогіці, – „соціально-педагогічне дослідження” – поєднує водночас „опитування” й „діагностику”. Опитування здійснюється через експрес-інтерв'ю (вуличне опитуван-

ня) і анкетування, діагностика – через інтерв'ю (хоча це і не основний метод, а допоміжний у поєднанні зі спостереженням). „Приховане опитування” – ще один метод, який використовується в соціально-педагогічній діагностиці, проводиться у вигляді бесіди. І в соціально-педагогічній діяльності, і в діяльності оратора (викладача, лектора, тренера) розв'язуються проблеми винайдення думки. Одним із п'яти розділів риторика як наукової царини є інвенція – знаходження матеріалу для наступного виступу або, як говорили раніше, – „винахід”. У соціально-педагогічному дослідженні так само приділяють увагу винаходу запитань. У класичній риторичній формулювалися правила відповіді на запитання. У дослідженнях із соціальної педагогіки правила відповіді на запитання формулюються у вигляді регламенту (кількості варіантів відповідей, часу для відповіді, сфери пошуку відповіді тощо). Крім того, найбільш популярний діагностуючий метод соціальної педагогіки – бесіда – вимагає справжніх риторичних умінь. Мистецтво вести приємну тактовну бесіду називалося в давні часи гомілетикою (риторичний термін). Окремої уваги заслуговує маніпуляція (приховане спонукування) як метод мікросоціальної роботи. На наш погляд, ораторська майстерність софіста – це і є майстерність мовленнєвої маніпуляції. Софістика і визначається як мистецтво хитромудро сперечатися, маніпулюючи свідомістю співрозмовника.

Насамкінець, правила ведення бесіди і відповіді на запитання під час її проведення, що були сформовані ще риториками античної епохи, відображують певні етичні норми, з якими збігаються етичні норми соціально-педагогічного консультування. Як відомо, консультація і починається з бесіди (підготовчий етап), мета якої зав'язати контакт із співрозмовником (клієнтом), заслужити його довіру, по можливості з'ясувавши його бажання, прагнення, мрії. Методика проведення бесіди, соціально-педагогічного консультування, тренінгу або профілактичної лекції, на наш погляд, має містити так звані золоті правила проведення бесіди оратором, зважаючи на етичний характер згаданих форм і методів. Наприклад: не відповідати питанням на запитання; у будь-якому випадку не уникати відповіді на запитання; не переривати людину при виголошенні запитання, не „проробляти” її та не залякувати; переконувати у своїй правоті тактовно, аргументовано, доказово; у випадку некомпетентності з поставленого питання, чесно сказати про це, відіслати до відповідних джерел, пообіцяти повідомити іншим разом; мати мужність визнати власну помилку, якщо вона мала місце, у жодному разі не наполягати на помилковій думці тільки заради того, щоб врятувати честь мундира.

Як бачимо, аналізовані категорії відображують педагогічну взаємодію двох суб'єктів, у процесі якої відбувається їхній взаєморозвиток. До того ж аналіз наведених понять дозволяє нам визначити ще один потужний об'єднувальний момент – спілкування. До того ж, професійна діяльність педагогів, психологів, соціальних педагогів і соціальних працівників більш за все пов'язана зі спілкуванням. Спілкування в кожній окремій ситуації передбачає певну мовленнєву поведінку, яка, у свою чергу, потребує впорядкування і унормування. Проблема культури мовленнєвої поведінки лежить у сфері, що охоплює відповіді на такі чотири питання: „Для чого ми говоримо?”, „Що ми хочемо сказати?”, „Якими засобами ми це робимо?”, „Яка реакція на нашу промову?”. Усі ці питання також формулюються стосовно предмета дослідження сучасної риторики – виражальних і спонукальних можливостей (засобів – Л. Л.) мови [2, с. 15].

Отже, нами виявлено зв'язок між ораторською і педагогічною майстерністю, встановлено залежність між вимогами до соціально-педагогічної діяльності і діяльності оратора, а також доведено невідповідність між попитом на надання кваліфікованих соціально-педагогічних послуг і засобами його реалізації у вимірі ораторської майстерності. Усе це зумовлює формування нових вимог до професійної майстерності фахівців із соціальної педагогіки. У цьому аспекті певної дослідницької уваги потребує система особистісних якостей соціального педагога: культура мислення (самостійність, самокритичність, глибина, гнучкість, оперативність, відкритість мислення, ерудиція), культура мовлення (його правильність, виразність, ясність, точність, стислість, образність, доцільність), культура поведінки (ввічливість, тактовність, коректність, розкутість), культура спілкування (повага до співрозмовника, управління поведінкою аудиторії, залучення однодумців, відповідальність за своє слово) [6, с. 68].

Перспективна реалізація цього завдання уможливорюється за умови акцентованого формування ораторської майстерності у соціальних педагогів усіх кваліфікаційних рівнів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Введенская Л. А. Риторика и культура речи. – 3-е изд., доп. и перераб. / Л. А. Введенская, Л. Г. Павлова. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2004. – 544 с.
2. Ивин А. А. Риторика: искусство убеждать : учеб. пособие / А. А. Ивин. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2003. – 304 с.
3. Куньч З. Риторичний словник / З. Куньч. – К. : Рідна мова, 1997. – 342 с.
4. Нестерова Г. Ф. Технология и методика социальной работы / Г. Ф. Нестерова, И. В. Астэр. – СПб. : ИМЕНА, 2006. – 168 с.
5. Основы педагогического мастерства : учеб. пособие / И. А. Зязюн, И. Ф. Кривонос, Н. Н. Тарасевич [и др.]. – М. : Просвещение, 1989. – 302 с.
6. Сагач Г. М. Риторика : навч. посіб. для студ. серед. і вищ. навч. закладів. – 2-ге вид., перероб. і доп. / Г. М. Сагач. – К. : Вид. Дім "Ін Юре", 2000. – 568 с.
7. Соціальна педагогіка : підруч. / за ред. А. Й. Капської. – К. : Центр навч. літ., 2003. – 256 с.

ЛИЛИЯ ЛИТОВЧЕНКО

СПЕЦИФИКА ОРАТОРСКОГО МАСТЕРСТВА В СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ РАБОТЕ

Обосновано положение о целесообразности и необходимости формирования ораторского мастерства у специалистов по социально-педагогической работе. Проанализировано функциональное поле деятельности социального педагога, его профессиональные характеристики.

Ключевые слова: ораторское мастерство, социальный педагог, социально-педагогическая работа, личностные качества.

LILY LITOVCHENKO

SPECIFICITY OF ORATORICAL SKILL IN SOCIALLY-PEDAGOGICAL WORK

In article position about expediency and necessity of formation of oratorical skill at experts in socially-pedagogical work is proved. The analysis of a functional sphere of action of the social teacher, professional characteristics of its.

Keywords: oratorical trade, social-pedagogical teacher, social-pedagogical work, personal qualities.

Одержано 8.10.2010 р., рекомендовано до друку 2.11.2010 р.